

IZMEĐU OBRAZOVANJA I SAMOOBRAZOVANJA: OD *BILDUNGA* DO ETIKE VRLINE*

Apstrakt: Članak sadrži obrazloženje teme kojom će se autor baviti u okviru rada na projektu „Regionalni i evropski aspekti integrativnih procesa u Srbiji: civilizacijske pretpostavke, stvarnost i izgledi za budućnost“ Instituta za filozofiju i društvenu teoriju. U društvenim naukama reaktualizovano je interesovanje za problem *Bildunga*. Autor tvrdi da bi iz višeznačnosti tog pojma trebalo izvući njegovo dominantno normativno značenje, kako bi se na adekvatniji način objasnila njegova vitalnost i mogućnost njegove interdisciplinarne primene.

KLjučne reči: *Bildung*, (samo)obrazovanje, etika, antroponomija.

Nemačka reč (*die*) *Bildung* ne dozvoljava sasvim jednoznačne prevode. Njena konvencionalna značenja po sličnosti, u zavisnosti od konteksta ili učenja u kojem se upotrebljava, najčešće jesu sledeća: obrazovanje, edifikacija, obučavanje, formiranje, kultivacija, prosvećivanje, usavršavanje. Obnovljeno interesovanje (pre svega, filozofsko i edukološko) za genealogiju semantičkog mnoštva ove reči rezultiralo je opštim konsenzusom da nju ne bi trebalo ni prevoditi već, po ugledu na istorijskofilozofski tretman pojedinih pojmova (kao što su, na primer, *logos*, *cogito* ili *paideia*, pri čemu ovaj poslednji, uzgred budi rečeno, po svom osnovnom smislu „oblikovanja čoveka“ umnogome determiniše intencije sadržane u terminu *Bildung*), navoditi u originalu. Opravdanje takve tekstualne prakse leži u činjenici da *Bildung* ne predstavlja samo koncept, već i *konceptiju* opterećenu raznovrsnim teorijskim sadržajima koji međusobno u velikoj meri mogu biti, ili su bivali, nesaglasni.

* Članak je rađen u okviru naučnoistraživačkog projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu, pod nazivom *Regionalni i evropski aspekti integrativnih procesa u Srbiji: civilizacijske pretpostavke, stvarnost i izgledi za budućnost*, koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije (br. 149031).

Opšte je poznato da unutar specifične discipline pod imenom „filozofija obrazovanja“ *Bildung* važi kao konstitutivan pojam, bez obzira na to što njegova razgranata ekstenzija onemogućava čvrsto određivanje domena i granica same te discipline. Upravo ti spletovi značenja, kojima *Bildung* obiluje, dopuštaju, pa čak i zahtevaju, njegovu interdisciplinarnu primenu. U tom smislu, u istraživanju koje sledi, nastojaću da pokažem kako jedna omeđena ideja *Bildunga* može imati, ili već implicitno ima, značajnu ulogu u, šire gledano, normativnoj etici, naročito u „etici vrline“, kao i u nekim sistemima takozvane „individualne moralnosti“ (kakva je, recimo, Fukoova po-etika „staranja o sebi“), te uže gledano, u moralnom vaspitanju i obrazovanju. Tvrdiću da je *Bildung*, pre svega, jedan normativni pojam, odnosno da njegov normativni potencijal nadživljava sve njegove moguće (heterodidaktične) deskriptivne sadržaje. S tim u vezi, tvrdiću da izvestan broj strukturalno i supstantivno različitih doktrina, kao što su pojedine teorije obrazovanja, etika vrline i atipična etika Mišela Fukoa (ili, tačnije, vrsta etike čiju je istoriju on izučavao), polaze od jednog zajedničkog pitanja: „Kakav čovek treba da budem?“, te da se kombinovanjem određenih, na prvi pogled heterogenih i uzajamno neusklađenih, elemenata iz tih doktrina može doći do jedne relevantne normativne koncepcije *Bildunga*. Dakle, posmatrajući sintagmu „oblikovanje čoveka“ kao fundamentalan i neobično vitalan ideal, spregu etike i obrazovanja sagledavaću više kroz prizmu *antroponomije* (kakav čovek treba da bude), a manje kroz prizmu antropologije (kakav čovek jeste).¹ Predmet antroponomije onda mogu predstavljati i sve one manje-više utopijske zamisli prevazilaženja čoveka (Ničeov *Übermensch*), njegovog poboljšanja (eugenika, „antropotehnika“ Petera Sloterdajka), njegovog usavršavanja (perfekcionizam kao doktrina), uključujući i negativne dijagnoze stanja njegove „zastarelosti“ (Ginter Anders) ili „nezrelosti“ (Kant), što će u ovom naučnoistraživačkom projektu kroz niz zasebnih radova biti detaljno ispitivano.

¹ Pojam antroponomije, koji je, koliko mi je poznato, prvi upotrebio Kant u svojoj *Metafizici morala* (Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića: Sremski Karlovci-Novi Sad, 1993, str. 207), korišću pre u navedenom smislu, nego u smislu kojem je pribegavao bihejvioristički psiholog Valter Hanter, razumevajući antroponomiju kao nauku o ljudskoj prirodi, odnosno kao nauku o zakonima koji upravljaju ljudskim delanjem (Walter S. Hunter, „General Anthroponomy and Its Systematic Problems“, *The American Journal of Psychology* 36:2, 1925, p. 286).

Moje će se istraživanje sastojati i u pokušaju sistematskog osenčenja najintrigantnijih ideal-tipskih pristupa problemu *Bildunga*. Istorijski osvrtni ovde bi trebalo da rasvetle one prelomne tačke koje nagoveštavaju i kontekstualno opravdavaju transformacije iz jednog u neki drugi model razrešavanja ovog problema. Jer, kao koncepcija, *Bildung* od sredine sedamnaestog veka pa sve do danas katkad stoji na mestu ideje o samoodređenju (autonomiji), samoozbrazovanju, samorazvoju (formiranju karaktera), samousavršavanju i samoispunjenju (autentičnosti) sopstva/subjekta kao procesa što izmiče silama društvene kontrole (ideja koja svoju aktuelnost pokazuje u, na primer, popularističkoj „filozofiji umeća življenja“); katkad na mestu ideje o adekvatnom institucionalizovanom i svrhovitom učenju, sticanju obuhvatnog i univerzalnog znanja (univerzalne nauke) kroz manje-više paternalistički, kodirani ili kanonizovani obrazovni sistem i regulisane (predvidljive) individua-društvo interakcije (ideja koja u izvesnoj meri i na različite načine figurira u prosvetiteljskom „enciklopedijskom“ programu, humanističkom nacrtu „emancipovane i kompetentne zajednice“, plemenitom projektu „vaspitavanja za demokratiju“, pragmatično-ideološkom „društvenom inženjeringu“); a katkad na mestu hibridne međupozicije koja zagovara izvestan oblik „refleksivne ravnoteže“ (stvaranje snažnih individua sa razvijenom svešću o vlastitoj zavisnosti od društvenog „posredovanja“, koje sprečava zamah otuđenja u vidu priklanjanja takozvanom „kultu personalnosti“). Raznovrsna račvanja unutar koncepcije *Bildunga* ponekad su nošena skromnijim ambicijama, koje nastoje da ovaj pojam pre svega rasterete njegove idejne i semantičke slojevitosti, i da ga pretvore i prevedu u instrumentalni „nastavni plan“ što će voditi „osposobljavanju“ individua za život i rad (tj. razvoju „veština“ koje su od opšte društvene koristi). U svakoj od ovih verzija (bilo da je reč o političkoj, etičko-romantičarskoj, kreativno-kritičkoj ili radikalno-subverzivnoj optici), *Bildung* se shvata ujedno kao formativni i transformativni teleološki i civilizacijski proces, koji je odgovoran za konstituisanje, održavanje i procvat subjektivnosti (lične i/ili društvene). Međutim, ovde se ne sme prenebregnuti ni temeljna sumnja kakva je na račun *Bildunga* kao suštinski prosvetiteljskog projekta izneta u, recimo, Adornoj kritici kulture, prema kojoj, u savremenim tehnološko-konformističkim društvenim uslovima, taj projekat neminovno okončava u

„pseudoobrazovanju“ (*Halbbildung*). Ipak, uzeta u svom vanideološkom ili neutralnom značenju, ideja „permanentnog (samo)obrazovanja“ kao perfekcionistačkog pregnuća, nezavisno od njene podložnosti kritici i ironizaciji, predstavljala je i još uvek predstavlja stvarni *spiritus movens* edukološkog, filozofskog i literarnog diskursa o *Bildungu* (ovaj poslednji, dakako, u žanru obrazovnog romana).

Nadalje, preispitivaće se propagirana potreba za takozvanom „novom slikom mišljenja“ u filozofiji uopšte (Delez, Derida, Ser) i posebno u etici (teza Ričarda Hera o superiornosti „kritičkog“ moralnog mišljenja), a u svetlu posledica koje bi ti normativni predlozi mogli imati po antroponomijski zamišljenu koncepciju *Bildunga*. S tim u vezi, postuliraće se lik „filozofa kao Vaspitača“ naspram dominantnih pojmovnih figura „filozofa kao Advokata“² i „filozofa kao Sudije“ (etablirani Idealni Posmatrač u etici i Idealni Sudija u filozofiji prava) kako bi se pomenutoj koncepciji, između ostalog, obezbedio i status jedne posebne teorije.

Odabrana literatura

- Adorno, T. W. „Theorie der Halbbildung“ (1959), *Gesammelte Schriften* Band 8 (Frankfurt/ M., Suhrkamp, 2003), pp. 93–121.
- Adorno, T. W. & Hellmut Becker. „Education for Maturity and Responsibility“, *History of the Human Sciences* 12:3 (1999), pp. 21–34.
- Anders, Ginter. *Zastarelost čoveka* (Nolit: Beograd, 1985).
- Anderson, R. Lanier & Joshua Landy. „Philosophy as Self-Fashioning. Alexander Nehamas’s Art of Living“, *Diacritics* 31:1 (2001), pp. 25–54.
- Ashojer, Tomas. „Projekt ‘Zaratustra’“, *Reč* (mart 2000), str. 203–206.
- Baker, B. M. & Heyning, K. E. (eds). *Dangerous Coagulations? The Uses of Foucault in the Study of Education* (New York: Peter Lang, 2004).
- Bauer, Walter. „Introduction“, *Educational Philosophy and Theory* 35:2 (2003), pp. 133–137.
- Bauer, Walter. „On the Relevance of *Bildung* for Democracy“, *Educational Philosophy and Theory* 35:2 (2003), pp. 211–225.
- Biesta Gert & Denise Egéa-Kuehne (eds.). *Derrida & Education* (London and New York: Routledge, 2001).

² Up. Ričard Rorti, „Filozofija u Americi danas“, u: *Konsekvenca pragmatizma* (Nolit: Beograd, 1992), str. 387.

- Biesta, Gert. „*Bildung* and Modernity: The Future of *Bildung* in a World of Difference“, *Studies in Philosophy and Education* 21 (2002), pp. 343–351.
- Biesta, Gert. „How General Can *Bildung* Be? Reflections on the Future of a Modern Educational Ideal“, *Journal of Philosophy of Education* 36:3 (2002), pp. 377-390.
- Bingham, C. W. „Who are the Philosophers of Education?“, *Studies in Philosophy and Education* 24 (2005), pp. 1–18.
- Bruford, Walter. *The German Tradition of Self-Cultivation: Bildung from Humboldt to Thomas Mann* (Cambridge: Cambridge University Press, 1975).
- Carr, David. „Philosophy and the Meaning of ‘Education’“, *Theory and Research in Education* 1:2 (2003), pp. 195–212.
- Cimerli, Valter H. „Evolucija u vlastitoj režiji“, *Reč* (mart 2000), str. 221-223.
- Cooper, David. „Filozofija kao obrazovanje i obrazovanje kao filozofija“, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja* 30 (1998), str. 275-284.
- Cooper, David. *Authenticity and Learning: Nietzsche’s Educational Philosophy* (London: Routledge & Paul, 1983).
- Crisp, Roger & Michael Slote (eds.) *Virtue Ethics* (Oxford: Oxford University Press, 1997).
- Crisp, Roger (ed.) *How Should One Live? Essays on the Virtues* (Oxford: Oxford University Press, 1998).
- Delez, Žil. *Niče i filozofija* (Plato: Beograd, 1999).
- Derida, Žak. „Zenice univerziteta: princip razloga i ideja univerziteta“, *Beogradski krug* 3-4/1997-1-2/1998, str. 17-28.
- Derrida, Jacques. „All Ears: Nietzsche’s Otobiography“, *Yale French Studies* 63 (1982), pp. 245-250.
- Džui, Džon. *Vaspitanje i demokratija: uvod u filozofiju vaspitanja* (Obod: Cetinje, 1970).
- Dworkin, Ronald (1977): *Taking Rights Seriously* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press).
- Frank, Manfred. „Tumaranje i brbljanje. Otvoreno pismo Peteru Sloterdajku“, *Reč* (mart 2000), str. 213-219.
- Foucault, Michel. *Ethics: Subjectivity and Truth*, ed. Paul Rabinow (New York: New Press, 1997).
- Fuko, Mišel. „Povodom genealogije etike“, *Ovdje* (januar/februar/mart, 1996), str. 91-99.
- Fuko, Mišel. *Hermeneutika subjekta* (Svetovi: Novi Sad, 2003).
- Fuko, Mišel. *Istorija seksualnosti 2. Korišćenje ljubavnih uživanja* (Beograd: Prosveta, 1988).

- Fuko, Mišel. *Istorija seksualnosti 3. Staranje o sebi* (Beograd: Prosveta, 1988).
- Gadamer, Hans-Georg. „Vaspitanje, to je vaspitati sebe“, *Književni list* 19 (mart 2004), str. 2-3.
- Gadamer, Hans-Georg. *Istina i metoda* („Veselin Masleša“: Sarajevo, 1978).
- Geuss, Raymond. „Kultur, Bildung, Geist“, *History and Theory* 35:2 (1996), pp. 151–164.
- Gewirth, Alan. *Self-Fulfillment* (Princeton: Princeton University Press, 1998).
- Gur-Ze'ev, Ilan. „Bildung and Critical Theory in the Face of Postmodern Education“, *Journal of Philosophy of Education* 36:3 (2002), pp. 392-408.
- Gutmann, Amy. *Democratic Education* (Princeton: Princeton University Press, 1999).
- Habermas, Jürgen. „Ideja univerziteta: procesi saznavanja“, *Beogradski krug* 3-4/1997-1-2/1998, str. 29-38.
- Hadot, Pierre. *Philosophy as a Way of Life*, ed. Arnold Davidson (Cambridge: Blackwell Publishers, 1995).
- Hahn, H. J. *Education and Society in Germany* (New York, Oxford: Berg, 1998).
- Hare, Richard M. *Essays on Religion and Education* (Oxford: Oxford University Press, 1992).
- Her, Ričard M. *Moralno mišljenje* (Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Beograd, 2005).
- Horlacher, Rebekka. „Bildung – A Construction of a History of Philosophy of Education“, *Studies in Philosophy and Education* 23 (2004), pp. 409–426.
- Humboldt, Wilhelm von. „Theory of Bildung“, u: *Teaching as a Reflective Practice: The German Didaktik Tradition*, eds. Ian Westbury, Stefan Hopmann & Kurt Riquarts (New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 2000), pp. 57-61.
- Humbolt, Vilhelm fon. *Ideje za pokušaj određivanja granica delotvornosti države* (Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića: Sremski Karlovci-Novi Sad, 1991).
- Hunter, Walter S. „General Anthroponomy and Its Systematic Problems“, *The American Journal of Psychology* 36:2 (1925), pp. 286-302.
- Hunter, Walter S. *Human Behavior* (Chicago: The University of Chicago Press, 1928).
- Hurka, Thomas. *Perfectionism* (New York: Oxford University Press, 1993).

- Jeger, Verner. *Paideia: oblikovanje grčkog čoveka* (Književna zajednica Novog Sada: Novi Sad, 1991).
- Kant, Imanuel. „Odgovor na pitanje: Šta je prosvetećenost?“, *Arhe* 1 (2004), str. 260-264.
- Kant, Imanuel. „Šta znači orijentisati se u mišljenju“, *Arhe* 1 (2004), str. 251-259.
- Kant, Imanuel. *Metafizika morala* (Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića: Sremski Karlovci-Novı Sad, 1993).
- Klafki, Wolfgang. „The Significance of Classical Theories of *Bildung* for a Contemporary Concept of *Allgemeinbildung*“, u: *Teaching as a Reflective Practice: The German Didaktik Tradition*, eds. Ian Westbury, Stefan Hopmann & Kurt Riquarts (New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 2000), pp. 85-107.
- Levy, Neil. „Foucault as Virtue Ethicist“, *Foucault Studies* 1 (2004), pp. 20-31.
- Liotar, Žan Fransoa. *Postmoderna protumačena djeci* (A. Cesarec/Naprijed: Zagreb, 1990).
- Løvlie, Lars & Paul Standish. „Introduction: *Bildung* and the Idea of a Liberal Education“, *Journal of Philosophy of Education* 36:3 (2002), pp. 317-340.
- Løvlie, Lars. „The Promise of *Bildung*“, *Journal of Philosophy of Education* 36:3 (2002), pp. 467-486.
- Löwith, Karl. *Od Hegela do Nietzschea* („Veselin Masleša“: Sarajevo, 1988).
- Lüth, Christoph. „On Wilhelm von Humboldt’s Theory of *Bildung*“, u: *Teaching as a Reflective Practice: The German Didaktik Tradition*, eds. Ian Westbury, Stefan Hopmann & Kurt Riquarts (New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 2000), pp. 63-84.
- Luther H. Martin, Huck Gutman & Partick H. Hutton (eds.) *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault* (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 1988).
- MacIntyre, Alasdair & Joseph Dunne. „Alasdair MacIntyre on Education: in Conversation with Joseph Dunne“, *Journal of Philosophy of Education* 36:1 (2002), pp. 1–9.
- MacIntyre, Alasdair. *After Virtue: A Study in Moral Theory* (London: Duckworth, 1981).
- Marshall, James D. *Michel Foucault: Personal Autonomy and Education* (Kluwer: Dordrecht, 1996).
- Masschelein, Jan & Norbert Ricken. „Do We (Still) Need the Concept of *Bildung*?“, *Educational Philosophy and Theory* 35: 2 (2003), pp. 139-154.

- McDowell, John. *Mind and World* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1998).
- Mill, John Stuart. *Autobiography* (London: Oxford University Press, 1969).
- Nehamas, Alexander. *The Art of Living: Socratic Reflections from Plato to Foucault* (Berkeley, Calif.: Univ. of California Press, 1998).
- Niče, Fridrih. *O budućnosti naših obrazovnih ustanova* (Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića: Sremski Karlovci-Novı Sad, 1997).
- Niče, Fridrih. *Tako je govorio Zaratustra* (BIGZ: Beograd, 1992).
- Noddings, Nel. *Philosophy of Education* (Boulder: Westview Press, 1995).
- Nordenbo Sven Erik. „*Bildung* and the Thinking of *Bildung*“, *Journal of Philosophy of Education* 36: 3 (2002), pp. 341-352.
- Nussbaum, Martha. *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1997).
- Nussbaum, Martha. „The Cult of the Personality“, *The New Republic* (January 4 & 11, 1999), pp. 32-37.
- Oelkers, Jürgen. „The Origin of the Concept of ‘Allgemeinbildung’ in 18th Century Germany“, *Studies in Philosophy and Education* 18 (1999), pp. 25–40.
- Peters, M. A., Marshall, J. D. & Smeyers, P. J. (eds) *Nietzsche's Legacy for Education: Past and Present Values* (Westport, Conn.: Bergin and Garvey, 2001).
- Peters, R. S. *Ethics and Education* (London: George Allen & Unwin, 1968).
- Peukert, Helmut. „Beyond the Present State of Affairs: *Bildung* and the Search for Orientation in Rapidly Transforming Societies“, *Journal of Philosophy of Education* 36:3 (2002), pp. 421-435.
- Prange, Klaus. „*Bildung*: A Paradigm Regained?“, *European Educational Research Journal* 3:2 (2004), pp. 501-509.
- Reichenbach, Roland. „Beyond Sovereignty: The Twofold Subversion of *Bildung*“, *Educational Philosophy and Theory* 35: 2 (2003), pp. 201-209.
- Reichenbach, Roland. „On Irritation and Transformation: A-teleological *Bildung* and Its Significance for the Democratic Form of Living“, *Journal of Philosophy of Education* 36:3 (2002), pp. 409-419.
- Ridli, Met. *Genom. Autobiografija vrste u 23 poglavlja* (Plato: Beograd, 2001).
- Rorti, Ričard. *Filozofija i ogledalo prirode* („Veselin Masleša“: Sarajevo, 1990).
- Rorti, Ričard. *Konsekvenca pragmatizma* (Nolit: Beograd, 1992).
- Rorti, Ričard. *Kontingencija, ironija i solidarnost* (Naprijed: Zagreb, 1995).

- Rorty, Amelie O. (ed.) *Philosophers on Education* (London: Routledge, 1999).
- Rouz, Nikolas. „Autoritet i genealogija subjektivnosti“, *Treći program Radio Beograda* 113/114 (2002), str. 242-276.
- Ruso, Žan Žak. *Emil ili o vaspitanju* („Estetika“: Valjevo, 1989).
- Serres, Michel & Bruno Latour. *Conversations on Science, Culture and Time* (Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press, 1995).
- Serres, Michel. *The Troubadour of Knowledge* (Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1997).
- Sloterdajk, Peter. „Pravila za ljudski vrt“, *Reč* (mart 2000), str. 187-202.
- Sloterdajk, Peter. „Kritička teorija je mrtva“, *Reč* (mart 2000), str. 207-212.
- Sloterdajk, Peter. „Ja sam sveto čudovište“, *Reč* (mart 2000), str. 225-227.
- Smith, Nicholas H. (ed.). *Reading McDowell* (London and New York: Routledge, 2002).
- Sorkin, David. „Wilhelm Von Humboldt: The Theory and Practice of Self-Formation (*Bildung*), 1791-1810“, *Journal of the History of Ideas* 44:1 (1983), pp. 55-73.
- Šmid, Vilhelm. *Lep život? Uvod u životnu umetnost* (Svetovi: Novi Sad, 2001).
- Tejlor, Čarls. *Bolest modernog doba* (Beogradski krug: Beograd, 2002).
- Thompson, Christiane. „Adorno and the Borders of Experience: The Significance of the Nonidentical for a ‘Different’ Theory of *Bildung*“, *Educational Theory* 56:1 (2006), pp. 69-87.
- Thompson, Christiane. „The Non-transparency of the Self and the Ethical Value of *Bildung*“, *Journal of Philosophy of Education* 39:3 (2005), pp. 519-533.
- Trifonas, Peter. „Jacques Derrida as a Philosopher of Education“, *Educational Philosophy and Theory* 32:3 (2000), pp. 271-281.
- Triling, Lajonel. *Iskrenost i autentičnost* (Nolit: Beograd, 1990).
- Uljens, Michael. „The Idea of a Universal Theory of Education—an Impossible but Necessary Project?“, *Journal of Philosophy of Education* 36:3 (2002), pp. 353-375.
- Voparil, Christopher. „On the Idea of Philosophy as *Bildungsroman*: Rorty and his Critics“, *Contemporary Pragmatism* 2:1 (2005), pp. 115-133.
- Wilson, John. „Perspectives on the Philosophy of Education“, *Oxford Review of Education* 29:2 (2003), pp. 279-293.
- Wimmer, Michael. „Ruins of *Bildung* in a Knowledge Society: Commenting on the Debate About the Future of *Bildung*“, *Educational Philosophy and Theory* 35: 2 (2003), pp. 167-187.

Wulf, Christoph. „Perfecting the Individual: Wilhelm von Humboldt’s Concept of Anthropology, *Bildung* and Mimesis“, *Educational Philosophy and Theory* 35: 2 (2003), pp. 241-249.

Aleksandar Dobrijević

BETWEEN EDUCATION AND SELF-EDUCATION:
FROM *BILDUNG* TO VIRTUE ETHICS

Summary

The article contains an explanation of the topic to be dealt with by the author within the work on the project “Regional and European Aspects of Integration Processes in Serbia: Civilization Preconditions, Reality and Prospects for the Future” of the *Institute for Philosophy and Social Theory*. A concern for the problem of *Bildung* reoccurs in social sciences. The author claims that we should elicit a dominated normative meaning from many senses of the concept of *Bildung*, in order to explain his vitality and the possibility of his interdisciplinary application in more appropriate way.

Key words: *Bildung*, (self)education, ethics, anthroponomy.